

MARIAN BISKUP

(Toruń)

POD GRUNWALDEM CZY GRÜNFELDEM? (O NAZWIE MIEJSCA BITWY Z 1410 ROKU)

Bitwa grunwaldzka z 15 lipca 1410 r. znalazła natychmiast silny oddźwięk w historiografii tak polskiej, jak i krzyżackiej oraz europejskiej, przeszła też do świadomości społeczeństw zwłaszcza Polski, Litwy i Prus. Zaistniała jednak od początku różnica w określaniu miejsca samej bitwy, a w konsekwencji jej nazwy, tak w potocznej świadomości, jak i w uczonych analizach. Problem ten był dostrzegany w historiografii¹, jednak w sposób niepełny. Na uboczu pozostał zwłaszcza problem nazwy Grunwald, która po stronie polskiej ugruntowała się w sposób zdecydowany.

Bitwę z 15 lipca 1410 r. źródła krzyżackie początkowo określały tylko ogólnikowo mianem *bellum* lub *conflictus*; w niemieckiej wersji utarło się szybko określenie *der streit* lub *der grosse streit*. Określenie to, nawet bez nazwy miejscowości, oznaczało zarazem „wielką klęskę”, która stanowiła cezurę w dziejach państwa zakonnego w Prusach². Samo miejsce bitwy było określane jeszcze w roku 1412 przez władze krzyżackie jako *streitplatz* lub *walstat*³. Dopiero w kronikach i zapiskach Zakonu lub powstałych w jego kręgu po roku 1410, zaczynając od tzw. Kontynuatora Posiłgego, pojawia się określenie miejsca bitwy i to przede wszystkim jako Tannenberg, tj. Stębark⁴. Jedynie wyjątkowo pojawiło się określenie bitwy jako stoczonyj *in campis Tannenberg et Lodewikisdorp*, tj. na polach Stębarku i Łodwigowa⁵. Tylko też jeden raz pojawiło się określenie *in bello apud illum dictum Veirtichhube et quandam villam nuncupatam Gruenwelt in preceptorio de Oestenrode 1410*, tj. koło Wierzbicy i pewnej wsi zwanej Grünfelde koło Ostródy⁶. Określenia te mogły dotyczyć tylko ostatniego etapu bitwy i ucieczki wojsk zakonnych na zachód (Wierzbica) poprzez Grünfelde. Ostatecznie określenie „bitwa pod Stębarkiem” (Tannenberg) utrzymało się i utrwaliło w świadomości i w literaturze niemieckiej po dzień dzisiejszy⁷.

Natomiast określenie miejsca bitwy przez stronę polską ulegało od samego początku wahaniom, niewątpliwie ze względu na fakt, iż znajdowało się ono między trzema miejscowościami (Stębark–Tannenberg, Łodwigowo–Ludwigsdorf i Grünfelde), położonymi między miasteczkami Dąbrówno i Ostróda. Dlatego pierwsze relacje Jagielly po bitwie w ogóle nie określały jej nazwy, mówiąc enigmatycznie o *campus prelii*, najwyżej z dodaniem *retro Dambrownis* lub *prope Hastenrode*⁸. Po raz pierwszy bliższe określenie miejsca bitwy miało się pojawić w przywileju wystawionym przez kancelarię Jagielly 17 lipca 1410 r. dla Iwanka Suszika z Romanowej (ziemia halicka). Oryginał został wystawiony w języku ruskim, niestety nie jest dzisiaj znany, a jedynie jego tłumaczenie w języku polskim w konfirmacji Stefana Batorego z r. 1578 (wpis

¹ S. M. Kuczyński, *Wielka Wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411*, Warszawa 1960, s. 10–11; tenże, *Spór o Grunwald*, Warszawa 1972, s. 38–40; S. Ekdahl, *Die Schlacht bei Tannenberg 1410. Quellenkritische Untersuchungen*, t. 1, Berlin 1982, s. 12–14.

² S. M. Kuczyński, *Wielka Wojna...*, s. 10, przyp. 3; S. Ekdahl, op. cit., s. 9, przyp. 23.

³ *Scriptores Rerum Prussicarum* (cyt. dalej SRP), t. 3, Leipzig 1866, s. 315, 317, 404, 628; *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*, t. 2, Göttingen 1960, s. 152.

⁴ SRP, t. 3, s. 315.

⁵ *Ibid.*, s. 404.

⁶ *Ibid.*, s. 317, przyp. 2 — nekrolog domu Zakonu Niemieckiego w Maastricht.

⁷ S. Ekdahl, op. cit., s. 13–14.

⁸ SRP, t. 3, s. 425–426.

do Metryki Koronnej). W daciej tego polskiego tłumaczenia podano, iż nadanie dwóch wsi dla Suszika nastąpiło na pobojuwisku „u wsi Thanembriku y Grymwaldu”, tj. Stębarku i Grunwaldu⁹. Nie jest jednak wiadome, czy nazwy te zostały wiernie oddane przez pisarza-tłumacza z r. 1578, który mógł zwłaszcza określienie Grünfelde mogące występować w oryginalnym tekście z r. 1410, oddać przez bardziej mu wówczas znane określenie Grunwald.

Określenie nazwy Grünfelde pojawiło się bowiem po raz pierwszy w autentycznym dokumencie Jagiełły z 16 września 1410 r., stanowiącym pismo do biskupa pomezańskiego Jana II, w którym mówi się o bitwie stoczonyj w miejscowości Grunenvelt, tj. Grünfelde¹⁰.

Wioska ta, położona w komturstwie ostródzkim (komornictwo dąbrówieńskie) nie występuje w źródłach przed r. 1410¹¹, nie było też jej polskiego odpowiednika. Dlatego niektórzy XV-wieczni rocznikarze polscy tłumaczyli potem tę nazwę jako Zielone Pole (o czym niżej).

Jednakże żadna z tych doraźnie spolszczonych wersji nie utrzymała się, gdyż u schyłku 1410 r. pojawiła się odmienna wersja nazwy Grünfelde, mianowicie jako Grunwalt, tj. Grunwald — po polsku: Zielony Las.

Po raz pierwszy została ona w wersji Grunwalt podana w trzech dokumentach, wystawionych w Krakowie 20 grudnia 1410 r. w kancelarii królewskiej, a dotyczących porozumienia w sprawie okupu Mikołaja Warnsdorfa i dwóch innych dowódców zaciężnych Zakonu, uczestników bitwy lipcowej. Spisujący te dokumenty pisarz kancelarii Jagiełły użył w nich określenia *in campo dicto Grunwalt zamiast Grunvelt-Grunfelde*¹². Jak się wydaje, było to oczywistym błędem językowym. Może pisarz królewski źle zrozumiał podaną mu nazwę wsi i samogłoskę „e” oddał jako „a”, co doprowadziło do utrwalenia nazwy w formie Grunwald.

Po raz pierwszy tę zadziwiającą zmianę próbował wyjaśnić J. Fijałek w zapomnianym dziś popularnym artykule z r. 1911¹³. Tłumaczył on, iż pierwotna, niemiecka nazwa Grünfelde przeobraziła się w Grunwald „drogą naturalnej przemiany wygłosni ze staroniemieckiego, którego twarde brzmienie przechowało się w ustach polskich”. Wyjaśnienie to jest jednak dzisiaj niejasne. Jeśli przyjąć, że „wygłosnia” oznaczać ma „wygłos”, to być może chodziło Fijałkowi o ubezdźwięcznienie „-d” po odpadnięciu „-e”. Ale pod tym względem nie ma różnicy między językiem niemieckim i polskim, a wygłosowe „-d” wymawiamy dzisiaj jak „t”, chyba że następuje nagłos spółgłoski dźwięcznej (np. Grunwald był...).

Krytykę taką wyraził germanista poznański prof. Andrzej Bzdęga, któremu przedłożyłem swoją próbę wyjaśnienia nieoczekiwanego przejścia z wersji Grünfelde na Grunwald wraz z poglądem J. Fijałka. A. Bzdęga jest zdania¹⁴, iż istotnie w kancelarii koronnej u schyłku 1410 r. nastąpiło pomieszczenie „pola” (*feld*) z „lasem” (*wald*). Pomieszczenie to „było zapewne spowodowane mylną interpretacją <<v>> w pisowni Grünvelde i zastąpieniem go ogólnie znanym <<-wald>> (występującym zresztą również w niemieckim nazewnictwie osad w pobliżu Grunwaldu i Tannenbergu: Seewalde, Marwalde [...]). Pisownia z <<v>>, widoczna jeszcze w rodzimych wyrazach niemieckich jak Vater, voll, vor i w przedrostku ver-, oznacza w języku średniowysokoniemieckim i wczesnonowowysokoniemieckim <<f>> odziedziczone z pragermańskiego, które w przeciwieństwie do <<f>> fortis, powstałego z <<p>> w wyniku tzw. II (starowysokoniemieckiej) przesuwki spółgłoskowej, uległo lenicji (osłabieniu) i udźwięcznieniu. Mimo utraty tej dźwięczności w XIII w. pozostało spółgłoską słabą (lenis), podlegając podobnie jak wszystkie bezdźwięczne

⁹ AGAD, Metryka Koronna, t. 118, k. 177v—178v. Druk.: *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. 6, Wrocław 1974, s. 327—328; por. też S. Ekdahl, op. cit., t. 1, s. 131—132 i przyp. 20.

¹⁰ T. Nyberg, *Pierwsze dokumenty Władysława Jagiełły dla polskiego klasztoru brygidek*, „Zapiski Hist.” 1974, t. 39, z. 4, s. 72.

¹¹ Cz. Baszyński, *Osadnictwo komturstwa ostródzkiego do połowy XV wieku*, „Zapiski Hist.” 1960, t. 25, z. 2, s. 117, który enigmatycznie podaje „początek XV w.” jako datę występowania w źródłach osady Grünfelde. Niewystępowanie jej w źródłach przed r. 1410 potwierdził mi edytor *Preussisches Urkundenbuch* dr Klaus Conrad (Göttingen), któremu dziękuję za tę informację.

¹² AGAD, Dokumenty pergaminowe, nr 52, 619 i 3267; druk M. Pelech, *W sprawie okupu za jeńców krzyżackich z „Wielkiej Wojny” (1419—1411)*, „Zapiski Hist.” 1987, t. 52, z. 2, s. 105.

¹³ J. Fijałek, *Grunwald. Nazwa jego i pierwsze pamiątki religijne z bitwy w Polsce*, „Słowo Polskie”, Lwów 1911, nr 327, s. 1.

¹⁴ List prof. Andrzeja Bzdęgi (Poznań) do autora, Poznań, 29 VIII 1988.

spółgłoski (zwarte i szczelinowe), zwłaszcza w nagłosie i przed głoskami l, r, n i m, tzw. binnenhochdeutsche Konsonantenschwächung (tj. lenicji w centralnym obszarze wysokoniemieckim, wówczas łącznie z kolonialnym wschodnio-środkowoniemieckim, do którego zaliczamy język niemiecki w Zakonie Krzyżackim i na Warmii) [...] Mimo braku dźwięczności takie <<f> lenis (v) utożsamiane być może przez Polaków, w których systemie fonetycznym dźwięczność łączy się zawsze z artykulacją lenis, z dźwięcznym <<w>>. W zapożyczeniach z niemieckiego widoczna jest nawet substytucja <<f> lenis (v) przez odpowiednią zwartą lenis, tj. <>, np. *varwe* ≥ barwa, *grave* ≥ grabia, *hrabia*. Co do <<w>>, to w rękopisach oddawane jest ono jako <<u>>, <<uu>> albo <<w>>, w środkowoniemieckich jednak również jako <<v>>. Zadziałał mógł tu więc przekaz pisemny, ułatwiająco skojarzenie z <<wald>>. Zastąpienie <<e>> otwartego (starowysokoniemieckiego ē) przez <<a>> (*veld* ≥ wald), choć zachodziło niekiedy w pożyczkach (np. *barkracht* ≤ *Bergrecht*, *fankiel* ≤ *Fenchel*, *fala* ≤ *Welle*, *wart* ≤ *wert*, *wargielt* ≤ *Wergelt*, a nawet <<e>> wąskiego (e): *basarunek* ≤ *Besserung*, *ratować* ≤ *retten*) nie miało jednak chyba charakteru substytucji dźwiękowej, lecz było, jak już wspomniałem, skutkiem skojarzenie z <<wald>>”.

Ten oczywisty błąd — dzieło krakowskich pisarzy kancelarii królewskiej — okazać się miał jednak trwały. Wersja Grunwald (lub Grunenwald, Grinenwald, Grindwald) zaczęła przechodzić z wolna do roczników polskich (jak *Rocznik Świętokrzyski*, czy *Rocznik Miechowski*¹⁵). Niekonsekwentnie przy tym niektóre z nich tłumaczyły wersję Grunwald (alias Grindwald) jako *vulgariter Zelone Pole*¹⁶. Było to zgoła niekonsekwentne tłumaczenie, stosowane bez wątpienia na wcześniej używaną formę Grünfelde. Jeszcze tylko w poezji łacińskiej, powstałej tuż po roku 1410 w środowisku krakowskim, w dziele nieznanego duchownego, zapewne magistra Akademii Krakowskiej (dziele zwanym także *De magna strage alias o welgem pobiczu*) występuje nazwa Grunfelde (Grunphelt)¹⁷.

Ale już w późniejszych utworach poetyckich łacińskich spotykamy tylko formę Grunwald (Grunwalt)¹⁸, która pojawiła się także w ludowych pieśniach polskich, choć w zniekształconej wersji: Grinwal — na polu Grinwalskem (w tzw. Dopelnieniu Szamotulskim, zapewne z r. 1427¹⁹).

Wersję Grunwald wprowadził wreszcie do swoich *Annales* Jan Długosz²⁰, co zostało powtórzone przez korzystających z jego rękopisu dziejopisów, od Miechowity zaczynając.

I mimo iż oficjalna nazwa wioski w Prusach Krzyżackich a po roku 1525 — Prusach Książęcych czy Prusach Wschodnich nadal brzmiała Grünfelde, to jednak w literaturze historycznej i świadomości polskiej utrwaliła się ta w gruncie rzeczy mylna, ale zmiękczone wersja Grunwald. Bitwa zaś nazwana została nie „pod Grünfelde”, a właśnie „pod Grunwaldem”. *Habent sua fata nomina...*

¹⁵ MPH, t. 3, s. 84 (*Rocznik Świętokrzyski*); Z. Budkowa, *Rocznik Miechowski*, „St. Źródł.” 1960, t. 5, s. 132.

¹⁶ Z. Budkowa, op. cit.

¹⁷ J. Oko, *Nieznanego autora pieśń o bitwie pod Grunwaldem*, „Ateneum Wileńskie” 1930, t. 7, s. 861 — „in campo Grunphelt”; Cz. Ochałówna, *Bitwa grunwaldzka w poezji polsko-łacińskiej XV wieku*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1960, t. 3, s. 104 — „Grunphelt”.

¹⁸ MPH, t. 3, s. 85.

¹⁹ MPH, Series II, t. 7, s. 182.

²⁰ J. Długosz, *Opera omnia*, t. XIII, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1877, s. 127. Pogląd S. Ekdahla, op. cit., t. 1, s. 14, iż „Grunwald eine Polonisierung des Names Grünfelde ist” nie jest ścisły, „polonizacja” ta doprowadziła bowiem do zmiany samego rdzenia nazwy niemieckiej i przyjęła odmienną nazwę, także niemiecką.